

Koululaisia leikkimässä välitunnilla Kallion kansakoulun pihalla.
Kuva: Tuntematon valokuvaaja 1910–1919, Helsingin kaupunginmuseo

Kiistelty oppivelvollisuus

Sirkka Ahonen

DOI: 10.51811/km.102429

Abstrakti

Oppivelvollisuuslaki säädettiin vuonna 1921 antamaan 7–12-vuotiaille lapsille perhetaustasta ja asuinalueesta riippumaton oikeus opetukseen ja velvollisuus nauttia sitä. Vuonna 1968 säädetty peruskoulu-uudistus laajensi oppivelvollisuuden 16-vuotiaisiin asti. Vuonna 2020 eduskunta päätti ulottaa oppivelvollisuuden aina 18-vuotiaisiin asti. Oppivelvollisuus on vuosien 1920, 1968 ja 2020 eduskuntakeskusteluissa ollut yhteisen tahdon kohde mutta samalla myös koetus. Yhteiskunnallisten ja pedagogisten aatteiden törmäykset ovat tulkittavissa valtiopäiväasiakirjoista ja aikalaisteksteistä. Vuonna 1920 elettiin sisällissodan jälkitunnelmissa ja sekä oikeiston että vasemmiston laidoilla epäiltiin koko kansan yhteisen ja yhtäläisen koulutuksen suotavuutta. Oikeiston vanhoillinen siipi pelkäsi liian opin johtavan yhteiskunnalle vaarallisten aatteiden omaksumiseen, ja jyrkin vasemmisto puolestaan kavahti kansakouluopetuksen yksipuolista kristillis-isänmaallista arvopohjaa. Oppivelvollisuus toteutui lähinnä Kansallisen Edistyspuolueen ja Maalaisliiton muodostaman keskustan ponnistuksen ansiosta. Oppositio liitatti lakiin varauksia, joiden takia syrjäseuduilla asuvat ja tarpeiltaan erityiset lapset voitiin jättää vaille koulunkäyntimahdollisuutta, ja oppivelvollisuusiän jälkeisille kahdelle ikäluokalle säädetyt jatkuuokat jäivät maaseutukunnissa usein toteuttamatta. Peruskoulun puitelaki vuonna 1968 korjasi koulutuksen yhdenvertaisuuteen liittyviä puutteita ja laajensi oppivelvollisuutta kolmella ikävuodella. Vuonna 2020 säädetty laki laajensi oppivelvollisuutta edelleen kahdella vuodella. Laajennukset kohtasivat eduskunnassa pelkoja ja odotuksia, jotka olivat paljolti kaikuja 1920-luvun alun ja 1960-luvun lopun koulutuspoliittisista keskusteluista

Avainsanat:

Kansakoulu

Oppivelvollisuus

Koulutuspolitiikka

Peruskoulu

Yhdenvertaisuus

Koulutusmahdollisuudet

Toisen asteen koulutus

Artikkelin tarkoitus ja viitetausta

Oppivelvollisuus yhteiskunnallisena hankkeena syntyi 1800-luvulla ja säädettiin Suomessa lailla vuonna 1921. Oppivelvollisuutta on koulutushistoriallisessa tutkimuksessa lähestytty pääasiallisesti kahdesta toisistaan poikkeavasta tulokulmasta. Ne ovat koulutuksen perinteinen suuri edistyskertomus ja sosiologinen valta-analyysi. Perinteisessä edistyskertomuksessa oppivelvollisuus näyttäytyy ihmisen vapauden mahdollistajana (Esim. Halila 1950), kun taas kriittinen sosiologisesti orientoitunut historia tulkitsee oppivelvollisuuden ihmisten yhteiskunnallisen valikoinnin mahdollistajaksi (Esim. Rinne 2012). Käsillä oleva artikkeli poikkeaa näiden tulokulmien lisäksi myös niiden väliin jäävästä runsaasta, pragmaattisesta koulun käytäntöjen muutosta koskevasta tutkimuksesta.

Artikkeli luo synteettisen katsauksen koulutuspoliittiseen päätöksentekoon, jonka tuloksena oppivelvollisuuslaki vuonna 1921 syntyi ja oppivelvollisuutta laajennettiin hyvinvointivaltiossa 1970-luvulla ja edelleen kilpailukykyvaltiossa vuonna 2021. Artikkelin pääpaino on satavuotismuistoaan juhlivan vuoden 1921 oppivelvollisuuslain syntyyn johtaneessa aatteellis-poliittisessa keskustelussa. Artikkelin pohjautuu koulutusta koskevaan runsaaseen perustutkimukseen. Koulutuspolitiikan täsmäkysymyksiä koskevat empiiriset viitteet kohdistuvat lähinnä valtiopäiväasiakirjoihin ja poliittisesti kantaa ottaviin aikalaisteksteihin. Tutkimuskirjallisuus ja empiiriset viitteet käyvät artikkelissa dialogia keskenään.

Oppivelvollisuushankkeen aatteellinen tausta ja leviäminen autonomian ajan Suomeen

Yleisen oppivelvollisuuden hanke vakiintui Ranskan suuren vallankumouksen myötä osaksi länsimaista valistusajattelua. Oikeus sivistykseen ei valistusajattelijoiden mukaan saanut riippua säädystä ja olla minkään ryhmän etuoikeus. Toinen yleisen oppivelvollisuuden tausta-ate oli nationalismi, joka kannusti yhteisöjä yhtenäisten kansakuntien rakentamiseen. Koska menestyvä kansakunta edellytti jäseniltään kyvykkyyttä ja

menestystä, perussivistyksen hankkiminen nähtiin kansakunnan jäsenen velvollisuudeksi. Näin oikeudesta tuli velvollisuus. (Snellman 1842.) Valistuksen perintöä kantavat liberalistit olettivat rationaalisten yksilöiden vapaasti hakeutuvan kouluun, kun taas kansakunnan rakentajat katsoivat peruskoulutuksen järjestämisen julkisen vallan tehtäväksi ja siihen osallistumisen kansakunnan jäsenen velvollisuudeksi. Liberalismin sisällä omaksi suunnakseen eriytynyt sosiaaliliberalismi edellytti valtion rakentavan ja vaalivan maksuttomia kansakouluja, joita lapset säädystä ja varallisuudesta riippumatta yhdessä kävisivät.

Kolmas aatesuunta, joka 1800-luvun Euroopassa omaksui yleisen oppivelvollisuuden tavoitteekseen, oli sosialismi. Sosialistit tavoittelivat ihmisten vapautumista taloudellisen omistajavallan ja yhteiskunnallisen holhouksen otteesta. Vapautuminen edellytti työväenluokalta valistunutta valveutuneisuutta, joten koulunkäynti oli sekä oikeus että velvollisuus. Euroopan eri maiden sosialidemokraattiset puolueet ottivatkin yleisen oppivelvollisuuden ohjelmiinsa.

Liberaalin valtiojärjestyksen ja äänioikeuden leviäminen 1800-luvun Euroopassa kannusti niin liberalisteja, nationalisteja kuin sosialisteja oppivelvollisuuden säätämiseen. Oppivelvollisuuspyrkimyksillä oli tukenaan paitsi poliittisten puolueiden tahto myös poliittisten olojen kehitys. Valtiot ottivat esimerkiksi toistensa koulutuspolitiikasta. Preussi oli säätänyt yleisen oppivelvollisuuden jo vuonna 1763 toteuttamaan valistunutta itsevaltiutta. Ruotsi puolestaan säätö oppivelvollisuuden vuonna 1842 tukemaan yleistä modernisaatiopyrkimystä ja Englanti vuonna 1880 vahvistamaan viriävää kansalaisyhteiskuntaa. Esimerkit velvoittivat näin myös autonomisen Suomen poliittisia toimijoita (KM 1907, 7–18).

Nationalistien ja sosiaaliliberaalien toiminnan tuloksena Suomi sai vuonna 1866 keisarillisella asetuksella perustetun kansakoululaitoksen. Kansakoulu suomalaisessa muodossaan oli kaikille 9–12-vuotiaille lapsille avoin sivistyslaitos. Se ei käytännössä kuitenkaan tavoittanut koko kansaa, koska maatalousyhteiskunnassa kaikki vanhemmat eivät nähneet tarpeelliseksi lähettää lapsiaan kotitöiden piiristä kouluun, varsinkaan kun kirkon kiertokoulut pitivät auttavasti huolta lukutaidosta. Köyhät kunnat eivät

useinkaan jaksaneet rakentaa kansakouluja. Vasta vuonna 1898 annetun koulupiiriasetuksen jälkeen voidaan puhua kuntien velvollisuudesta perustaa kouluja. Asetuksen toimeenpano oli kuitenkin hidasta.

Vuoden 1905 kansallinen suurlakko viritti Suomessa edistystahtoa ja kansalaiskasvatuksen tarvetta. Saavutettu yleinen ja yhtäläinen äänioikeus teki tarpeen ajankohtaiseksi, ja maassa virisi puoluerajat ylittävä oppivelvollisuusliike. Sen toimijat viittasivat Euroopan muiden maiden esimerkkeihin, joiden valossa Suomi oli kansanopetuksessa jäämässä jälkeen eurooppalaisesta kehityksestä. Laajapohjaisen ja määrätietoisen oppivelvollisuusliikkeen puhe oli aluksi yleisen aatteellista, mutta muuttui vuonna 1907 yleisellä ja yhtäläisellä äänioikeudella valitussa eduskunnassa puoluepoliittiseksi.

Vuoden 1907 vaaleissa voittoa vanhasuomalainen puolue ajoi oppivelvollisuutta kansakunnan rakentamisen nimessä. Puolue vetosi Johan Vilhelm Snellmanin ”lukevan talonpojan” ihanteeseen, jonka mukaan valistuneet talonpojat hoitaisivat vastuuntuntoisesti oman ja kunnan talouden ja samalla kasvattaisivat itsessään kansallista tietoisuutta (Snellman 1845). Snellmanin mukaan valistuminen tapahtuisi ilman koulupakkoa, mutta hänen seuraajansa omaksuivat vaikutteita saksalaisesta sosiaalipoliittisesta koulukunnasta, joka sosialistisen vallankumouksen pelossa kutsui valtiotaltaa kohentamaan työväestön asemaa. Vanhasuomalaisten mukaan koulunkäynnin pakko oli tarpeen, jotta kansan tila kohentuisi ja yhteiskuntaluokat tuntisivat kuuluvansa yhteen. (Ahonen 2003; Ehrnrooth 1912; Rein 1879, 31–37). Vanhasuomalaiset antoivat jakamattoman tukensa säädettävälle oppivelvollisuuslaille.

Nuorsuomalaisen puolueen sosiaaliliberaalit menivät vanhasuomalaisia pitemmälle yhteiskunnallisen tasoittamisen vaatimuksissaan. He edellyttivät valtion runsaskätisesti tukevan kaupunkien ja maaseudun työläisten valistuspyrkimyksiä. Esimerkiksi Jaakko Forsman uskoi eduskuntauudistuksen jälkeisessä tilanteessa Marxin historiannäkemyksen osittain oikeaksi eikä puhunut työväen rauhoittamisesta vaan työväenluokan oikeuksien tunnustamisesta. Sivistys oli työväen ihmisoikeus. Näin ihmisoikeusajattelu vahvistui oppivelvollisuusliikkeessä kansakunnan rakentamisen periaat-

teen rinnalla. (ks. Forsman 1905; Forsman 1912.) Myös eduskuntavaalien saatossa syntynyt uusi puolue Maalaisliitto tavoitteli laajojen kansankerosten yhdenvertaisuutta ja liittyi yleisen oppivelvollisuuden kannattajiin.

Sosialistinen työväenliike oli oppivelvollisuusliikkeen radikaalein aines. Sosialidemokraatit olivat vuoden 1899 puolueohjelmasta lähtien ajaneet oppivelvollisuutta, mutta silti sosialistien suhde kansanopetukseen oli kahtalainen. Yhtäältä liike epäili kansakoulun olevan luokkayhteiskunnan koulu, joka istutti lapsiin väärän tietoisuuden ja esti näiden yhteiskunnallisen heräämisen. Toisaalta työväenliike näki kansakoulu tarjoavan kasvatelleen kulttuurisen voimavaran, jota yhteiskunnallinen järjestäytyminen ja luokkataistelu toimijoiltaan edellyttivät. (Soikkanen 1961, 215, 352.)

Kaikki puolueet ottivat uuden eduskunnan kokoontuessa yleisen oppivelvollisuuden ohjelmaansa. (Borg 1965.) Uudistuksen ehdoista keskusteltaessa aatteelliset erot kuitenkin tulivat esiin. Vanhasuomalaiset, joille koulu oli osa kansakunnan rakentamista, tyytyivät vaatimaan oppivelvollisuutta 9–12-vuotiaille ja tekivät myönnytyksen köyhille kunnille esittämällä, että maaseudulla oppivelvollisuus voitaisiin toteuttaa vähitellen ja asteittain. Puolue edellytti valtiolta huomattavaa tukea kunnille koulujen rakentamiseen. (Borg 1965.)

Sosiaaliliberaalit nuorsuomalaiset kannattivat paitsi 9–12-vuotiaiden lasten oppivelvollisuutta myös kansakoulun tekemistä yhteiseksi pohjakouluksi, jonka kävisivät myös oppikouluun siirtyvät lapset. Lasten jakautuminen oppikoululaisiin ja kansakoulun jatkolokkalaisiin tapahtuisi näin vasta 12–13 vuoden iässä. Sosiaaliliberaalit edellyttivät myös 7–8-vuotiaille tarkoitettujen alaluokkien liittämistä kansakouluun. (Borg 1965.)

Eduskunnan oppivelvollisuuskeskustelussa sosiaalinen näkökulma vahvistui. Kaikki puolueet lähestyivät oppivelvollisuutta niin sosiaalisena kuin sivistyksellisenä hankkeena. Sosiaalinen ihmisoikeuksien näkökulma tuki koulutuksen tekemistä pakolliseksi. Oppivelvollisuuden toteuttamista valmistelemaan kutsuttu komitea totesi mietintönsä alkusivuilla suoraan, että vaikka yhteiskunta ei tarpeettomasti saa anastaa vanhemmilta määräysvaltaa se voi säätää yleisen oppivelvollisuuden. Komitea meni pakon suhteen

niin pitkälle, että esitti julkiselle vallalle oikeutta sakottaa vanhempia, jotka laiminlöivät oppivelvollisuuden noudattamisen. Pakkokäytännölle oli vastine perinteisessä rokotuksen laiminlyömisestä koituvassa sakossa. (KM 1907:12a, 168–8, 170, 181–188.) Laki teki näin oikeudesta velvollisuuden ja velvollisuudesta edelleen pakon.

Sosiaalisesta näkökulmasta huolimatta oppivelvollisuuslain ilmentämä ihmisoikeuspolitiikka sulki koulutuksen ulkopuolelle kaikkein heikoimmassa olosuhteissa elävät lapset. Lain mukaan koulunkäynnistä vapautettiin sairaalloiset, säälittäviä kotioiloista tulevat ja haja-asutusseutujen heikkokykyiset lapset (VP 1908, Senaatin ehdotus 10/2). Lain säätäjät ottivat huomioon kotien ja kuntien taloudellisen kestokyvyn, mutta niin tehdessään kielsivät osalta lapsia soikeuden sivistykseen.

Eduskunta hyväksyi vanha- ja nuorsuomalaisen kompromissina kehitellyn oppivelvollisuuslain lähes yksimielisesti vuonna 1910. Venäläismielinen ja kulttuurikonservaatiivinen senaatti tukeutui kuitenkin keisarin tahoon ja lykkäsi lain toimeenpanon hamaan tulevaisuuteen. Kun eduskunta otti lain uudelleen päiväjärjestykseensä itsenäisessä Suomessa vuonna 1919, sisällissota oli kärjistänyt aatteellis-poliittisia ristiriitoja ja syventänyt puolueiden eroja.

Vuoden 1921 oppivelvollisuuden säätäminen sisällissodan jälkeisten sivistyspoliittisten jakojen paineessa

Kun puolueet ensimmäisten sodanjälkeisten eduskuntavaalien yhteydessä muodostuivat uudelleen, eduskunnassa oli selvästi poliittinen keskusta, vasemmisto ja oikeisto. Keskustan muodostivat Kansallinen edistyspuolue ja Maalaisliitto. Oikeisto koostui Kansallisesta kokoomuksesta ja Ruotsalaisesta kansanpuolueesta. Vasemmistossa Sosialidemokraattien puolue edusti parlamentaariseen toimintaan sitoutuneita sosialisteja.

Keskusta omaksui tehtäväkseen toteuttaa oppivelvollisuuslaki. Hankkeen koulutuspoliittinen johtaja, Kansallinen Edistyspuolue, sai 1919 vaaleissa huomattavat 26 edustajapaikkaa. Kun myös Maalaisliitto menestyi vaaleissa hyvin, oli keskustalla hyvät mahdollisuudet saada tavoitteensa läpi.

Haasteena oli osassa oikeistoa sisällissodan jälkeen tapahtunut luopuminen vuosisadan alun yhteiskunnallisesta uudistusmielisydestä. Keskustapuolueiden oli lisäksi vastattava myös sosialidemokraattien epäilyksiin, jotka koskivat kansakoulua luokkaluonnetta.

Kun jo kymmenisen vuotta aikaisemmin hyväksytty mutta toteuttamatta jäänyt oppivelvollisuuslaki vuonna 1919 tuli eduskunnan esityslistalle, kävi ilmi, että keskustan, oikeiston ja vasemmiston välillä oli juopa suhtautumisessa sisällissodan perintöön. Edistyspuolueen johtaja ja oppivelvollisuuslakiesityksen laatija, kasvatusoppinut Mikael Soininen luotti työväen sivistettävyyteen (Soininen 1916). Sisällissodan punaiset olivat hänen mukaansa poliittisen alaikäisyytensä takia jääneet alttiiksi vallankumoukselliselle kiihottukselle. Oppimattomalla rahvaalla ei ollut kykyä kyseenalaistaa poliittisten kiihottajien puheita vaan sen sijaan suuri kiusaus uskoa lupauksiin tulevasta yhteiskunnallisesta vallankumouksesta. Kun rahvas ei ollut osannut käydä avointa keskustelua omistajaluokan kanssa vaan oli pysytellyt kyräilyetäisyydellä, lopputulokseksi oli tullut aseellinen yhteenotto. Tulevien yhteenottojen välttäminen edellytti rahvaan lasten lähettämistä kouluun. (Soininen 1919.) Kansa piti eheyttää rakentavin keinoin eikä kurittamalla. Maalaisliitto kannatti aatteellisen johtajaansa Santeri Alkion uskoa yhteiskunnalliseen solidaarisuuteen ja kansankerrosten lähentymiseen. Alkio ihannoit maatalviljelevien valistuneiden pientalonpoikien käskijöistä vapaita yhteisöjä. Eheyttämisestä tuli kansanopetuksen uusi tavoite. (Alkio 1919; Ahonen 2002, 82–86.)

Oikeiston keskuudessa sai sisällissodan jälkeen valtaa kulttuuripessimismi. Vuoden 1918 sisällissota oli osassa säätyläistöä murtautunut uskon rahvaan pohjimmaiseen kunnollisuuteen. Synkimmän konservatiivisen näkemyksen mukaan sodan oli aiheuttanut primitiivinen, raakuuteen taipuva joukkosielu. Pessimistit ennustivat länsimaisen sivistyksen rappiota ja syyttivät siitä nimenomaan ajan demokraattisia pyrkimyksiä. Gustave Le Bonin kohukirja *Joukkosielu* oli ilmestynyt suomeksi 1912. Le Bonin mukaan joukkoliikkeet olivat sivistyksen uhka. Massassa tiivistyi tyhmyys ja iti silmitön tappamishalu. Le Bon ei nähnyt uhkakuvasta ulospääsyä. Ei edes kansanvalistus auttaisi. (Le Bon 1912.) Suomen kirjailijoista esimerkiksi Joel Lehtonen näki sisällissodan jälkeisessä tilanteessa kansan Le Bonin sil-

min. Hänen romaanihahmonsa Juutas Käkriäinen ei ollut sivistystä janoava lukeva talonpoika vaan yksinkertainen pieneläjä. Suurlakon jälkeinen säätyläistön ja kansan yhteisymmärrys oli pessimistien mukaan ollut harha. Kansakunnan eliitti oli näin jakautunut kansansivistykseen luottajiin ja sen epäilijöihin.

Työväenliikkeen suhde kouluun oli kahtalainen. Sosialidemokraatit kannattivat vanhastaan oppivelvollisuuslain säätämistä, koska se murtaisi vähävaraisten koulunkäynnin tiellä olevat taloudelliset esteet ja avaisi työväelle tien yhteiskunnalliseen tiedostamiseen. Toisaalta he paheksuivat koulun porvarillista aatesisältöä, joka esti lapsissa luokkatietoisuuden synnyn (VP 1920, täysistunnon pöytäkirja 26.10., 983, 1099; sivistysvaliokunnan mietintö 5/1919, 34–35). Sosialidemokraattisen puolueen johtavana aineksena vaikuttivat sisällissodan jälkeen maltilliset, parlamentaariseen yhteistyöhön luottavat sosialistit, joille oppivelvollisuuslaki merkitsi yhteistä hyvää.

Jotta oikeistoa ja vasemmistoa erottavat koulun sisältökysymykset, kuten kiista uskonnonopetuksesta, eivät estäisi lain toteutumista, eduskunnan sivistysvaliokunta veti opetuksen sisällön pois laista. Niin eduskunta saattoi keskittyä oppivelvollisuuskoulun rakennetta ja taloutta koskeviin kysymyksiin.

Keskustahallituksen oppivelvollisuutta koskevan lakiesityksen ytimenä oli kuusivuotinen oppivelvollisuus, joka ankkuroitui alakoulusta ja yläkoulusta muodostettavaan kansakouluun. Kansakouluun liitettäisiin lisäksi oppivelvollisuusikä jälkeiset kaksivuotiset jatkoloukat. Köyhillä kunnilla oli mahdollisuus tyytyä supistettuun kansakouluun, joka toimisi vain osan lukuvuotta. (VP 1919, hallituksen esitys 13/1919.) Eduskuntakeskustelussa vuosina 1919–1920 oikeistoa, keskustaa ja vasemmistoa toisistaan erottavat kiperät kysymykset koskivat näin kansansivistyksen tarpeellisuutta yleensä, kansakouluun liitettävien alaluokkien ja jatkoloukkien tarvetta sekä supistetun kansakoulun vaihtoehtoa.

Soininen evästi eduskuntaan lähetettyä lakiesitystä viittaamalla lehtikirjoituksessaan sisällissodan syntyä koskevaan kiihotusteoriaan:

Ennen kaikkea meidän lienee syytä muistaa, mitenkä ne kansanainekset, jotka ensi sijassa riehuivat punaisen kapinan aikana, olivat aivan nuorta väkeä, eikä erehtyne, jos sanoo, että se aika, jonka he olivat koulun jälkeen viettäneet ilman kasvatuksellista vaikutusta, oli heidät kypsytännyt tällaisiksi levottomiksi, vaarallisiksi ihmisiksi. (Soininen 1919; VP 1920, täysistunnon pöytäkirja 23.11., 1397).

Soininen näki koulun kansaliskasvatuksen ahjona. Hän oli säikähtänyt sisällissodan vallankumouksellisia taistelijoita, mutta piti heitä harhaan johdettuina nuorina kansalaisina. Eduskuntakeskustelussa Santeri Alkio Maalaisliiton edustajana näki punaisen osapuolen samoin:

Kun kapina puhkesi - - näin siinä marssivan punakaartilaisia, jotka saivat minut vavahtamaan siitä, että tässä olivat aseisiin tarttuneet yhteiskuntaa vastaan sellaiset ihmiset - - [jotka] eivät olleet koskaan käyneet koulun katon alla. (VP 1920, täysistunnon pöytäkirja 23.11., 1378).

Oikeiston kriittisimmällä laidalla näkemys kansansivistyksen vaikutuksesta oli epäilevä. Sisällissodan synnyttämä kuva primitiivisestä rahvaasta herätti kysymyksen, oliko rahvas edes kehityskelpoista. Nyt kysyttiin, ”pitääkö ja voiko kaikkia lapsia yhtä voimaperäisesti ja samalla tavalla viedä koulussa eteenpäin” (Rosenqvist 1920, 69–80, 132; VP 1920, täysistunnon pöytäkirja 23.11., 1366). Vaikka kasvatusoppinut kirjoittaja itse vastasi myöntävästi, oli muita kasvatustutkijoita, jotka etsivät modernista psykometriikasta keinoja määrittellä sen, ketkä olivat normaaleja ja yhdessä koulutettavia ja ketkä taas lahjattomuuttaan vain auttavasti koulutettavia. (Ahonen 2000, 405). Kansakunta ei ehkä tarvinnutkaan yhteistä koulua. Pessimistisimmät oikeistolaiset hylkäsivät suuren kansanvalistuksen hankkeen ja vetosivat Snellmanin käsitykseen eliitin ja rahvaan erilaisista sivistystarpeista.

Oppivelvollisuuslaki joutui eduskunnan käsittelyssä kapinasta tuomittujen punaisten armahdusta ajavien lakiesitysten rinnalle. Yhteys ilmeni oppivelvollisuuslakiin kohdistuvissa epäilyksissä. Oppivelvollisuuslain kolmannessa, ratkaisevassa käsittelyssä kokoomuslainen pankinjohtaja Juhani

Arajärvi vähätteli vasemmiston huolta puolustus- ja kulttuurimenojen välillä vallitsevasta sivistysvastaisesta epäsuhdasta ja piti maanpuolustusta tärkeämpänä kuin koulutusta. Hän sai tukea ruotsalaisen kansanpuolueen yksittäiseltä edustajalta, joka totesi Suomella olevan vihollisia paitsi sekä idässä myös maan sisällä ja suhtautui epäilevästi kansakoulun kansalaiskasvatukseen:

Vuoden 1918 sodan] mellakoitsijoista suurin osa oli käynyt kansakoulun - - ei ole varma että ihmiset kaikin puolin viisastuvat jos ne käyvät kansakoulun (VP 1920, täysistunnon pöytäkirja 23.11., 1391).

Lausunto kuvasti sodan jälkeistä pelkoa ja epäilystä, että koulutus tekisi työväen jatkossakin alttiiksi kumouksellisille opeille. Kansallinen kokoomus ilmoitti vuoden 1918 ohjelmassaan olevansa ”yhteiskuntaa säilyttävien” piirien tarpeellinen yhdysside, (Kansallisen kokoomuksen keskusliitto 1949, 19.) Poliitiikan linja vedettiin näin yhteiskuntarakenteiden säilyttämisen ja niitä eheyttävän uudistuspolitiikan välille.

Sosialidemokraatit paheksuivat sitä, että sotalaitokseen ja poliisille löytyi helpommin varoja kuin kansansivistykseen. Sotalaitoksen menot olivat valtion menoista 20 % ja sivistysmenot vain 5 %. Sosialidemokraatit vetosivat puolueensa kulttuuriohjelmaan, jonka päämäärä oli Suomen muuttaminen sotilas- ja poliisivaltiosta kulttuurivaltioksi (VP 1920, täysistunnon pöytäkirja 26.10., 969, 977). Yksittäinen sosialidemokraattinen kansanedustaja kasvatti oikeiston epäluuloja toteamalla, että papit vastustivat ja työväki kannatti kouluja koska työväki oli herännyt tajuamaan tiedon olevan valtaa (VP 1920, täysistunnon pöytäkirja 23.11., 1397).

Sosialidemokraattien puheenvuoroissa kärjistyi se, että oppivelvollisuus-koulua oltiin perustamassa kahtia jakautuneeseen yhteiskuntaan. Porvarillisten keskustelijoiden lähtökohtana oli perinteinen ajatus kansallisvaltiosta, jonka kansalaisilla oli yksi ja yhteinen kansallinen sivistys ja arvomaailma. Arvomaailmaan kuului luterilainen uskonnollisuus, luottamus valtioon ja sitoutuminen talonpoikaisiin hyveisiin kuten maahenkisyyteen ja itsellisyYTEEN. Sosialidemokraattien huolena oli se, etteivät kau-

punkityöläisten hyveet ja arvot kuten yhteisvastuullisuus, luokkatietoisuus ja teknis-luonnontieteellinen maailmankatsomus olleet kansakoulun sisällössä keskeisiä. Porvarillisten keskustelijoiden eetos enteili oppivelvollisuuskoulua, joka olisi ennen muuta valkoisen talonpoikaisväestön koulu. (VP 1920, täysistunnon pöytäkirja. 26.10., 992).

Oppivelvollisuuskoulun rakenne nostatti keskustelun, jossa ilmenivät paitsi kansansivistysnäkemysten erot ennen muuta käytännön näkökulmat. Alaluokkien liittäminen kansakouluun epäilytti osaa Maalaisliiton edustajista. Heidän mukaansa varsinaiset 9–12-vuotiaille tarkoitetut kansakoulut voisivat hoitaa myös alkuopetuksen. (VP 1919, sivistysvaliokunnan mietintö 5/1919.) Olihan lukutaidon opettaminen aikaisemminkin sujunut kodeilta ja kaupunkien pientenlastenkouluilta. Oppivelvollisuusuudistuksen kuluja voisi näin säästää varhaiskasvatuksessa. Samoin kansakoulun jatkoloukkien tarve erotti eduskuntapuolueita toisistaan. Edistyspuolueen edustajat uskoivat jatkoloukkien antavan varhaisnuorille välttämätöntä kansalaiskasvatusta. Jatkoloukat saivat vahvaa kannatusta sosialidemokraateilta, joiden edustaja ennakoi erityisesti maalaisnuorten jäävän vaille jatko-opetusta, mikäli laki ei kuntia sen järjestämiseen velvoittaisi. (VP 1920, täysistunnon pöytäkirja 26.10., 984–5.)

Kärjekkäin kiista nousi eduskunnassa supistetusta kansakoulusta. Maalaisliiton toivomuksesta esitys jätti pienille ja harvaan asutuille kunnille mahdollisuuden tyytyä supistettuun kansakouluun, jossa opetusta oli vain muutama viikko lukuvuodessa. Supistetusta kansakoulusta tuli oppivelvollisuuskeskustelun kiperin kysymys. Supistetun vaihtoehdon vastustajien mukaan muutama viikko koulunkäyntiä ei riittänyt kansakoulun sivistystavoitteiden saavuttamiseen. Osattomiksi jäisivät Pohjois- ja Itä-Suomen syrjäkyläisten sekä saariston lapset. Koulumuoto saattoi näin haja-asutusalueiden lapset muuta huonompaan asemaan.

Keskustelu supistetusta kansakoulusta nosti oikeistosta ja keskustasta esiin myös koko oppivelvollisuushanketta epäileviä ääniä. Osa epäilijöistä puolusti vanhaa, maaseudun alkuopetukseen vakiintunutta kirkollista kiertokoulua. Pohjalainen kirkkoherra Artturi Wuorimaa moitti seminaarien kouluttamia kansakoulunopettajia itsetyytyväisiksi ja paikallisyhtei-

söjä halveksiviksi. (VP 1920, täysistunnon pöytäkirja. 23.11., 1382). Osa Maalaisliiton edustajia vaati, että lakiin kirjoitettaisiin lisää perusteita, joilla maaseudun köyhät kunnat voisivat tyytyä supistettuun kouluun. (VP 1920, täystunnon pöytäkirja. 26.10., 980; VP 1920, täystunnon pöytäkirja. 23.11., 1382, 1390.)

Sosialidemokraatit torjuivat johdonmukaisesti supistetun koulun mukanaan tuoman sivistysoikeudellisen maantieteellisen erottelun. Minkään alueen sijainti tai olosuhteet eivät heidän mukaansa saaneet olla syy vakinaisen koulun perustamatta jättämiseen. He vaativat, että sivistysvaliokunnan oli kirjoitettava uudelleen supistetun koulun perustamisen ehdot niitä rajoittaen. (VP 1920, täysistunnon pöytäkirja. 26.10., 980; VP 1920, täysistunnon pöytäkirja. 23.11., 1382, 1390.)

Oppivelvollisuuden edistyspuoluealaisille esitaistelijoille supistettu kansakoulu oli kauhistus. Muiden haittojensa lisäksi se tekisi mahdottomaksi kansakoulun käyttämisen oppikoulun yhteisenä pohjakouluna, koska supistetun koulun opetuksella oli vaikea läpäistä oppikoulun sisäänpääsyttökinto.

Maalaiskuntien taloudelliset ongelmat olivat taustalla, kun keskustan rintama rakoili supistettua koulumuotoa koskevissa eduskuntapuheenvuoroissa. Toisin kuin edistyspuolue Maalaisliitto pyrki karsimaan oppivelvollisuuskoulun rakenteita ja myös koulusosiaalisia tukia. (Alkio 1916, 10, 22; Maalaisliiton ohjelma 1921, 14.) Siten se alkioalaisen edistysuskon sivuuttaen jatkoi autonomian aikaisen talonpoikaissäädyn perinnettä maalaiskuntien rahavarojen vartijana. Ajan maatalous perustui enimmäkseen omavaraisiin perheviljelmiin, joilla rahaa liikkui niukasti. Vaikka koulua käynyt talonpoika oli ensimmäisen tasavallan toiveiden ja odotusten ruumiillistuma, oli maanviljelijöiden itsensä monesti vaikea sitoutua koulumenojen kasvattamiseen. Vuosisadan alun yleisen koulutusoptimismin hiivuttua saattoivat maanviljelijät häpeään joutumatta vedota kuntien heikkoon talouteen ja edellyttää koulutussäästöjä (VP 1920, täysistunnon pöytäkirja. 23.11., 1370–1380).

Sosialidemokraatit painottivat alueellista tasa-arvoa ja valtion velvollisuuk-

sia sen edistämässä. He edellyttivät, että valtio lupaisi kunnille tukea niin paljon, että lakiesityksestä voitaisiin poistaa tehty harvaan asutuille kunnille koulujen perustamisvelvollisuudesta annetut myönnytykset (VP 1920, täysistunnon pöytäkirja. 23.11., 1372).

Mikael Soininen taisteli laatimansa lakiesityksen puolesta vetoamalla ennen muuta yhteiskunnan eheyttämisen ja kansan sivistystason nostamisen tarpeisiin. Yhteiskuntarauhan pyrkimys yhdessä kasvatusoptimismin ja valtion taloudellisen investointihalukkuuden kanssa vaikuttivat siihen, että eduskunta marraskuun lopussa 1920 torjui 111 keskustan ja vasemiston äänellä 55 oikeiston ja oikealle kallistuvan keskustan ääntä vastaan oppivelvollisuuslain lepäämään jättämisen. Toiseksi viimeisenä Euroopan maana – ennen Venäjää – Suomi sai näin yleisen oppivelvollisuuden.

Kansallisen Edistyspuolueen ja Maalaisliiton valtakausi 1919–1922 oli lyhyt mutta tahtotilaltaan riittävän yhtenäinen. Valtakauden päätyttyä poliitikassa tapahtui siirtymistä oikealle. Etenkin Kokoomuksen mutta myös keskustapuolueiden sisällä asenteet kylmenivät. Oppivelvollisuuslain läpimenolle oli ratkaisevaa, että se käsiteltiin juuri vuonna 1920 poliittisen keskustan eheyttämiseetoksen ollessa vahvimmillaan.

Vuoden 1921 oppivelvollisuuslain merkitys suomalaiselle yhteiskunnalle

Oppivelvollisuus merkitsi toteutuessaan, että se lasten viidennes, joka ennen oppivelvollisuuden toteutumista ei ollut mennyt kansakouluun tai jättänyt sen kesken, kävi nyt koulua lain vaatimat kuusi luokkaa. Julkinen valta valvoi oppivelvollisuuden täyttämistä. Maan eri osat tulivat koulutuksellisesti entistä yhdenvertaisemmiksi, koska kuntien oli pakko vähitellen rakentaa kouluverkko tarpeellisen tiheäksi. Sen teki mahdolliseksi valtion taloudellinen tuki. Vaikka köyhät kunnat anoivat ja saivat lisääi-
kaa koulujen perustamiseen, vuoteen 1937 mennessä maa oli saanut lähes kattavan kouluverkon. Kansakoulua käyvien lasten määrä nousi vuodesta 1919 vuoteen 1937 noin 250 000:sta noin 350 000:een. Syrjäisimpiä kuntia lukuun ottamatta jokaisessa koulupiirissä oli vuonna 1937 kansakoulu. Mahdollisuuksien tasa-arvon ilmeisestä edistymisestä huolimatta voi ky-

syä, johtuiko yhteiskunnan jatkuva kahtiajako vakaa- ja vähävaraisiin oppivelvollisuusudistuksen osittaisesta vesittämisestä supistetun koulun vaihtoehdolla. Kansakoulu oli sivistykselliseltä anniltaan syrjäseutujen lapsille niukempi kuin rintapitäjien lapsille. Supistetun koulun vaihtoehto poistettiin laista vasta vuonna 1947.

Supistettu kansakoulu ilmeni Troijan hevoseksi: kun malli oli päästetty koululaitokseen, se pyrki valtaamaan sen. Supistetun koulun suosio kasvoi kunnissa jatkuvasti kautta 1920- ja 1930-lukujen. Kun kaupungeissa kansakoulu ennen pitkää toteutui 7–12-vuotiaiden oppivelvollisuuden mukaisesti, maaseudun kouluista 1930-luvun lopulla oli yli neljännes supistettuja, ja oppilaista noin 16 % kävi supistettua kansakoulua. (Suomen virallinen tilasto 1938.).

Oppivelvollisuuslain edellyttämien jatkuoluokkien perustaminen muodostui koulutuksellisen tasa-arvon haasteeksi paikallisille päättäjille. Jatkuoluokat yleistyivät ja menestyivät kaupungeissa, mutta eivät sielläkään korjanneet rinnakkaiskoulujärjestelmään sisäänrakennettua koulutusmahdollisuuksien jäykkää yhteiskunnallista erottelua. Jatkuoluokat eivät tarjonneet riittäviä valmiuksia eteenpäin opiskeluun samalla tavoin kuin oppikoulu. Vuoden 1921 oppivelvollisuuslaki ei tehnyt Suomesta koulutusyhteiskuntaa. (Ahonen 2003; Jauhiainen 2002.)

Oppivelvollisuuslaki edellytti kunnilta koulusosiaalisia toimenpiteitä vähävaraisten kotien lapsille. Vähävaraisia perheitä oli määrä tukea koulumatkojen kustannuksissa ja vaatetus- ja ravintopulmissa. Menettelyn ongelma oli, että se vastasi eetoseltaan sääty-yhteiskunnan köyhäinhoitoperiaatetta ennemminkin kuin demokraattisen yhteiskunnan tasa-arvoa. Menettely luokitteli kansalaiset köyhiin pyytäjiin ja vakavaraisiin maksajiin. (ks. Karisto ym. 1997, 271.) Lisäksi laki vapautti ”surkeista oloista” tulevat lapset oppivelvollisuudesta. Sanonta osoitti päättäjien avuttomuuden köyhyyden torjumisessa (Ahonen 2003, 101–2).

Oppivelvollisuuslaki ei tehnyt kansakoulusta yhteistä pohjakoulua eikä siten lopettanut rinnakkaiskoulujärjestelmää. Lasten hyväosainen vähemmistö siirtyi noin 11-vuotiaana oppikouluun. Kansakoulu säilyi koulu-

tuksellisenä umpiperänä, koska varsinkaan maaseudulla ei ollut helppoa hakeutua kansakoulun jälkeen ammattikoulutukseenkaan. Väestön enemmistön koulutustaso jäikin Suomessa kansainvälisesti vertaillen suhteellisen alhaiseksi. Valtaosalla väestöä ei ollut ammattitutkintoa. Kansan enemmistön jättäminen kuusivuotisen kansakoulun varaan ei ennen pitkää vastannut ajan vaatimuksia.

Oppivelvollisuuden laajentaminen hyvinvointivaltiossa

Toisen maailmansodan jälkeen Länsi- ja Pohjois-Euroopassa nousi koulu-uudistusliike, joka ajoi kaikille lapsille yhteistä 9–10-vuotista yhtenäiskoulua. Taustalla oli yhteiskuntien sodanjälkeinen voimakas demokratisoituminen. Vasemmisto lisäsi useimmissa Euroopan maissa kannatustaan. Koulu-uudistusliikkeen toimijat katsoivat, että maataan yhdessä puolustaneet kansalaiset ansaitsivat yhtäläiset koulutusmahdollisuudet. Maan koulujärjestelmän eriytyminen kansan ja eliitin kouluttamiseen ei enää vastannut vallitsevia odotuksia. Britanniassa yhtenäinen kymmenvuotinen maksuton yhtenäiskoulu toteutettiin jo 1940-luvun lopulla ja Skandinavian maissa yhdeksänvuotinen peruskoulu yleensä 1950-luvulla.

Yhtenäiskoululiikkeen taustalla oli paitsi poliittisen mielipideilmaston vasemmistolaistuminen myös yhteiskunnallinen rakennemuutos. Suomessa yhteiskunta ja talous muuttuivat toisen maailmansodan jälkeen vertaansa vailla olevaa vauhtia. Yhden sukupolven aikana 1950-luvulta 1970-luvulle noin kolmannes väestöstä muutti maalta kaupunkiin ja löysi paikkansa kaupan ja teollisuuden palveluksesta. (Taulukko 1.) Koulutustarpeet muuttuivat samalla radikaalisti.

	1950	1960	1970	1975
Maa- ja metsätalous	46	35	20	15
Teollisuus	27	31	34	36
Kauppa, palvelut ym.	27	34	46	49

Taulukko 1. Ammatissa toimiva väestö suuren muuton aikana prosentteina (Suomen virallinen tilasto, 1960, 1965, 1975)

Suomessa lainsäätäjät eivät kovin hyvin pysyneet koulutustarpeiden muutoksen vauhdissa, vaikka kansakoulun supistettu muoto poistettiin käytöstä 1940-luvun lopussa ja kansakoulun jatkoluokista kehitettiin 1950-luvulla kansalaiskoulu. Vanhemmat ja lapset äänestivät jaloillaan pitemmän koulutuksen puolesta: 1960-luvun lopussa lasten enemmistö meni oppikouluun, käydäkseen koulua ainakin 16-vuotiaaksi asti (Suomen virallinen tilasto, 1968).

Kuten oppivelvollisuuslain säätämisessä kaksi sukupolvea aikaisemmin, Suomi oli koulu-uudistuksessa jäljessä muista Pohjoismaista. Vielä 1950-luvulla vain vasemmisto ajoi aktiivisesti yhdeksänvuotisen yhtenäisen peruskoulun asiaa. Maalaisliitto luotti vielä vanhaan kansakouluun, ja liberaali keskusta yhdessä oikeiston kanssa suhtautui epäluulolla ajatukseen koko ikäluokan yhdessä kasvattamisesta. Totuttu kansakoulun ja oppikoulun rinnakkaisjärjestelmä oli epäilijöiden mielestä turvallisempi sivistysperinnön vaalija kuin yhteinen koulu. Pohjoismaisia esimerkkejä noudattavien sosialidemokraattien ansiosta valtiolta perusti kuitenkin jo 1956 koulu-uudistusta ajamaan komitean, joka jätti peruskoulumyönteisen mietintönsä vuonna 1959. (KM 11/1959).

Koulukeskustelun pääareenoita olivat ajan suunnitteluvaltiossa kuloistuskauttaan elävä komitealaitos, taloudelliset ja kulttuuriset eturyhmät, kouluhallinto, eduskunta ja aktiivinen kansalaisyhteiskunta. 1950-luvulla tärkein areena oli komitealaitos. Eduskunta ja puolueet nousivat keskuste-

lussa etualalle vasta 1960-luvulla. Vuonna 1956 koulu-uudistusta ajamaan perustettu komitea edusti ennen muuta asiantuntijavaltaa. Sen puheenjohtajana oli kouluhallituksen pääjohtaja R. H. Oittinen ja jäsenten joukossa kuusi muuta kouluhallituksen virkamiestä. Vaikka mukana oli myös kaksi kansanedustajaa, toinen Maalaisliitosta ja toinen Suomen kansandemokraattisesta liitosta, kouluväki hallitsi komitean keskustelua, jonka moniäänisyys kuvastuu komitean mietintöön jättämissä lukuisissa eriävissä mielipiteissä. Mielipide-enemmistö epäili eri perustein peruskoulu-uudistusta (KM 11/1959).

Maalaisliittolaisen opetusministerin mukaan yhdeksänvuotinen maksuton peruskoulu olisi liian kallis, joten koulutusmahdollisuuksien tasaaminen tulisi hoitaa jakamalla koulusosiaalisia etuja niitä tarvitseville. Puolue ei näin ollut omaksunut hyvinvointivaltion periaatetta etuuksin universaaliudesta. Oppikoulunopettajien liiton edustaja vastusti pitkää yhteistä peruskoulua pedagogisilla ja sivistyksellisillä perusteilla, arvelleen, että koko ikäluokan yhdessä opettaminen johtaisi väistämättä sivistyksen tasosta tinkimiseen (KM 11/1959, 81).

Eriävistä mielipiteistä huolimatta kouluohjelmakomitean mietintö johdi vuonna 1963 useihin koulu-uudistusta ajaviin eduskunta-aloitteisiin ja niitä koskeviin keskusteluihin. Sosialidemokraatti R. H. Oittisen johtama kouluhallitus tuki voimakkaasti peruskoulu-uudistusta. Oittinen oli pohjoismaisen sosialidemokratian kasvatti, joka Ruotsin esimerkkiä noudattaen ajoi maksuttoman yhdeksänvuotisen yhtenäiskoulun toteuttamista valtion vahvalla johdolla. (Oittinen 1972.)

Eduskuntakeskustelussa koulu-uudistuksen kannattajat vetosivat koulu-uudistuksen mahdollisuuteen kasvattaa inhimillistä pääomaa, jota taloudellisen kasvu edellytti. Maalaisliitto siirtyi 1960-luvun puolivälissä vasemmiston rinnalle peruskoulun kannattajiin, koska näki peruskoulua tarvittavan tasoittamaan maaseudun ja kaupunkien nuorten mahdollisuuksia. Peruskoulun kannattajien mukaan maaseudulla piili lahjakkuusreservi, joka piti hyödyntää. Inhimillisen pääoman ja lahjakkuusreservin teeseissä oli kyse maan taloudesta eikä ihmisten tasa-arvosta. (VP 1963, täysistunnon pöytäkirja. 20.11., 2127, 2152–3, 2201, 2227, 2254–60, 2274–75.)

Kokoomus ei varauksetta yhtynyt inhimillisen pääoman ja lahjakkuusreservin teeseihin, vaan kantoi ennen muuta huolta julkisen talouden kestokyvystä ja vastusti niin koulutuksen kuin muiden hyvinvointietuuksien universaalia jakoa (VP 1963, täysistunnon pöytäkirja 22.11., 2238–42, 2274–75). Kokoomus sai koulu-uudistuksen vastustukselle tukea Helsingin yliopiston filosofisen tiedekunnan historiallis-kielitieteelliseltä osastolta, joka epäili koko ikäluokan yhtäläistä koulutettavuutta (VP 1963, täysistunnon pöytäkirja 22.11., 2200).

Eduskunta teki lopulta periaatepäätöksen koulu-uudistuksesta äänin 123–68. Päätöksen mukaan oppivelvollisuus oli pidennettävä yhdeksään vuoteen, ja muodostettava yhtenäiskoulu olisi kaikille yhtäläinen ja maksuton. Päätös ei ollut yksimielinen, vaan yhtenäiskoulua vastaan äänestivät kokoomus ja suurin osa poliittista keskustaa. (VP 1963, täysistunnon pöytäkirja 21.11., 2127–2166, 2198–2275.)

Eduskunnan periaatepäätöksen kiistanalaisuudesta seurasi, ettei uudistus käytännössä lähtenyt heti liikkeelle. Peruskoulukokeiluja toki harjoitettiin eri puolilla maata, osittain pakallisen kansalaisyhteiskunnan toimesta. Kaupungeissa yhtenäiskouluperiaatteen sisältämä yksityisten oppikoulujen aseman heikentäminen arvelutti toimijoita. (Salminen ym. 1995, 241–312.)

Koulu-uudistus lähti etenemään, kun maan poliittisessa ilmapirissä vuoden 1966 eduskuntavaaleissa tapahtui käänne vasemmalle. Vasemmiston vaalivoittoa seurasi neljän vuoden kansanrintamakausi, jonka eetos oli vasemmistolainen. Jopa kokoomuksen oli mahdoton uhmata sosiaalivaltion periaatteen esiinmarssia. Valtion entistä laajempi puuttuminen yhteiskunnan ja talouden toimintaan näyttäytyi Kokoomus-puolueessa omaksi ryhmäkseen eriytyneelle nuoroikeistolle hyväksyttävänä periaatteena (Smolander 2000, 211–40). Kansanrintamahallitus ilmaisi ohjelmassaan hallituksen haluavan toteuttaa yhtenäiskoulun ja antoi eduskunnalle vuonna 1967 esityksen peruskoulun puitelaiksi.

Peruskoululain sisältö oli jo vuonna 1965 valmisteltu parlamentaarisesti kootussa komiteassa. Komitean esityksen keskeisin tavoite oli jatko-opis-

kelumahdollisuuksien yhdenvertaisuus. Peruskouluverkon tuli olla niin tiheä ja opetuksen niin yhtäläistä, että nuorten jatko-opintomahdollisuudet olisivat yhtäläisiä maalla ja kaupungissa. Kansanedustajat liittivät komiteamietintöön kuusi eriävää mielipidettä, jotka eri lähtökohdista torjuivat opetusohjelman yhtäläisyyden. (KM 1965: A 7, 12, 15, 27.) Samaan aikaan toiminut toinen komitea, koulunuudistustoimikunta, oli kuitenkin valmis hautaamaan rinnakkaiskoulun ja sen vaaliman kahden sivistyksen näkemyksen ja käsitteli mietinnössään sivistystä yhteiskunnallisesti jakamattomana hyvänä (KM 1966: A 12, 15, 27).

Vuonna 1967 eduskunnasta tuli koulu-uudistuksen avainareena. Eduskunta sai tilaisuuden ottaa kantaa peruskoululakiesityksen kulmakiveen, valtiokeskeisyyteen. Paitsi koululaitoksen suunnittelu, myös opetussuunnitelman teko kuuluisi lakiesityksen mukaan keskushallinnolle. (VP 1967, hallituksen esitys 44/1967), Keskustelussa kokoomus ja osa Keskustaa, entistä Maalaisliittoa, katsoivat, että valtiokeskeisyys oli uhka paikallisen yhteisön ja lopulta myös yksilön vapaudelle. Liberaalisen kansanpuolueen ja Keskustan edustajat vaativatkin, että kunnat saisivat riittävästi omaa opetussuunnitelmavaltaa (VP 1968, aloitteet 147 ja 148). Kokoomus puolestaan puolusti yksityisten koulujen asemaa sivistyksellisen vapauden nimessä (VP 1968, täysistunnon pöytäkirja 21.5., 619).

Äänestysvaiheessa suunnitellun koulujärjestelmän valtiokeskeisyys ja yksityiskoulujen kohtalo eivät lopulta muodostuneet ylittämättömiksi kynnyskysymyksiksi. Peruskoulun puitelaki sai vuonna 1968 kansanedustajien lähes jakamattoman hyväksynnän. Peruskoulusta tuli yksi hyvinvointivaltion universaaleja palveluja, joista kaikki maksavat ja nauttivat. Konsensus ei noussut puolueiden aatteellisista lähtökohdista vaan ajankohdan konkreettisista tekijöistä. Kokoomuksessa nuoroikeisto kannatti sosiaalivaltion universaalietuuksia, ja Keskusta, entinen maalaisliitto, oli puolestaan huolissaan tyhjenevän maaseudun nuorten tulevaisuudesta ja katsoi peruskoulun lisäävän maaseudun nuorten mahdollisuuksia.

Sosialidemokraattien vankka koulu-uudistustahto oli pohjoismaista perintöä. Pohjoismaissa elettiin sosialidemokraattista aikakautta (ks. Slagstad 1998), jonka tytimenä oli valtiousko. Valtion uskottiin toteuttavan yhteistä

hyvää ja takaavan yhteiskunnallisten palvelujen yhdenvertaisuuden,

Mistä puolueiden konsensus oli peräisin? Konsensus uhmasi puolueiden perinteisiä toisistaan eroavia aatteellisia näkemyksiä koululaitoksesta. Oikeiston kansanedustajissa oli niitä, jotka kaihtoivat koululaitoksen alistamista julkiselle vallalle ja halusivat säilyttää yksityiskouluperinteen. Liberaaleja edustava Suomen kansanpuolue epäili uuden koulumuodon valtiokeskeisyyttä ajatuskontrollin pesäksi. Puolueiden konsensus ei siten ollut aatteellista perua.

Yksimielisyys ei myöskään ollut pedagogista. Oppikoulun- ja kansakoulunopettajat olivat erimielisiä koko ikäluokan yhdessä opettamisesta ja olivat koulu-uudistuskustelussa pitkään eri leireissä.

Konsensus nousi kansanedustuslaitoksen toimintatavasta. Rakentaessaan hyvinvointivaltion rakenteita vasemmiston kansanedustajat olivat 1950-luvulta lähtien tehneet aloitteita koulu-uudistukseksi. 1960-luvulla he saivat neuvotellen mukaansa keskustan ja nuoroikeiston. Etenkin sivistysvaliokunnassa puolueiden neuvottelu oli sinnikästä ja auttoi kansanedustajia suhteuttamaan koulu-uudistusta puoltavat ja vastustavat kannat toisiinsa (VP 1968, sivistysvaliokunnan mietintö 1/1968). Eduskunta kykeni siten pääsemään konsensukseen koulu-uudistuksen tarpeellisuudesta.

Toiko peruskoulun mukanaan tuoma kolmen vuoden pidennys oppivelvollisuuteen nuorten koulutusmahdollisuuksiin yhdenvertaisuuden? Mikäli tasa-arvo ymmärretään nuorten yhtäläisinä mahdollisuuksina hakeutua peruskoulun jälkeen toisen asteen koulutukseen, osallistumisluvut kertovat peruskoulun onnistuneen. Jo vuonna 1988, kun peruskoulu oli koko maassa toiminut vähän yli kymmenen vuotta, lukion tai ammatillisen oppilaitoksen päättötutkinnon suorittaneiden määrä oli noussut 35 %:stä 49 %:ään. Julkinen, yhtäläinen ja maksuton yhdeksänvuotinen peruskoulu osoitti näin alle yhden sukupolven aikana, että sen lupaus kaikille aukeavista jatko-opintomahdollisuuksista piti. Jo ensimmäinen peruskoulun käynyt sukupolvi oli edeltäjiään ratkaisevasti paremmin koulutettu. (Kalenius 2014.)

Kansainväliset koulusaavutusmittaukset osoittivat 2000-luvun alussa suomalaisten peruskoululaisten keskinäiset osaamiserot muita maita pienemmiksi. Toisaalta koulutussosiologit saattoivat tutkimuksillaan osoittaa, että nuoren perhetausta ja sosioekonominen tilanne vaikuttivat edelleen koulutuspolkuihin. Vaikutus näkyi niin opintomenestyksessä kuin etenkin toisella asteella koulutuksessa pysymisessä ja tutkintoon päätyemisessä (Rinne 2012; Sutela ym. 2016). Peruskoulusta lähti keskiasteelle edelleenkin mahdollisuuksiltaan eriarvoisia nuoria.

Kilpailukykyvaltio oppivelvollisuuden laajentajana

Kun peruskoulun toteuttamisesta oli kulunut kaksi sukupolvea, olivat suomalaisen yhteiskunnan koulutukselliset tarpeet ja kansainväliset koulutuspoliittiset trendit muuttuneet. Teollisuus oli siirtynyt savupiipputeollisuudesta digiaikaan. Kun sama muutos oli tapahtunut myös palveluelinkeinoissa ja maataloudessa, suomalaiset tarvitsivat entistä enemmän oppia. Pelkän peruskoulun varassa oleville ei enää ollut työpaikkoja. Koulutuspoliitikkojen katse suuntautuikin 16–18-vuotiaisiin nuoriin, joista toki miltei kaikki aloittivat toisen asteen opinnot, mutta keskeyttämisen takia 16 % jäi vaille minkäänlaista toisen asteen tutkintoa. (Kalenius 2014.) Paitsi yliopisto myös maahan 1990-luvulla rakennettu ammattikorkeakouluverkosto oli saavuttamattomissa niiltä, jotka eivät olleet suorittaneet lukion tai ammatillisen oppilaitoksen tutkintoa.

Euroopan Unionin maista yli puolessa oppivelvollisuus oli 2000-luvulle tultaessa laajennettu yli yksitoistavuotiseksi. Tosin monessa maassa oppivelvollisuus alkoi jo 5–6 vuoden iässä, mikä pidensi oppivelvollisuutta alkupäästä. Suomen koulutuspoliitikoille oli kuitenkin ilmeistä, että oppivelvollisuutta piti pidentää loppupäästä nuorisoasteelle. Vuonna 2019 työnsä aloittanut laajapohjainen hallitus, jossa pääministeri oli sosialidemokraatti ja opetusministeri vasemmistoliittolainen, laati eduskunnalle esityksen oppivelvollisuuden jatkamisesta aina 18-vuotiaisiin asti. Lakiesitysluonnos edellytti samalla oppimista tukevien toimenpiteiden lisäämistä varhaiskasvatuksessa ja peruskouluasteella. Esitys mahdollisti toisen asteen opinnot varsinaisen koulunkäynnin lisäksi myös vaihtoehtoisin tavoin,

muun muassa oppisopimuskoulutuksena. Oppimateriaalit olisivat maksettomia. (OKM, hallituksen esitys 32:00/2020.)

Lakiesitysluonnos kävi läpi keväällä 2020 mittavan, lähes kaksisataa koulutuksen ja kuntatalouden asiantuntijaa ja asianosaista käsittävän lausun- tokierroksen. Lausunnoista ilmeni, että oppivelvollisuuden laajentaminen ei suinkaan nauttinut yhteiskunnan kaikkien tahojen kannatusta. Vain viidennes kuulluista hyväksyi hallituksen esityksen sellaisenaan. Torjuijien ja empijoiden perustelut olivat sekä taloudellisia että pedagogisia. Suomen yrittäjät -järjestö katsoi, että lukioiden ja ammatillisten oppilaitosten opiskelijoiden rahahuolet voisi hoitaa suuntaamalla tulonsiirtoja sille opiskelijoiden vähemmistölle, jolle opintojen loppuun suorittaminen oli taloudellisesti ylivoimaista. Sama perustelu oli monien yksittäisten kuntien lausunnoissa. Opinto-ohjaajien yhdistys taas katsoi, ettei ongelmallisen yleinen koulun keskeyttäminen välttämättä johtunut pakon puutteesta vaan yksilöllisten opiskeluvaihtoehtojen riittämättömyydestä. Myös opettajien ammattijärjestön mukaan oppivelvollisuuden pidentämisen sijasta olisi tarkoituksenmukaista uudistaa koulun pedagogisia käytäntöjä. Sosiaali- ja terveysministeriö edellytti rahan käyttöä opiskelijoiden hyvinvointiin. Oppimisen tukeen tuli ministeriön mukaan sijoittaa entistä enemmän henkilökuntaa ja aikaa. Siten koulupudokkaiden määrä vähenisi. Osoittihan Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen kyselytutkimus, että koululaisilla oli runsaasti terveys- ja hyvinvointiongelmia. (OKM 2020, Oppivelvollisuuden laajentaminen, lausun- tokierros)

Hallituksen lakiesityksen lähete keskustelu eduskunnassa marraskuussa 2020 laukaisi kansanedustajilta joukon kirjallisia kysymyksiä, jotka toistivat asiantuntijalausuntojen puoltavia ja torjuvia perusteluja. Hallituspuolueet vetosivat nuorten syrjäytymisriskiin ja toivoivat uudistuksen pikaista toimeenpanoa, kun taas oppositiossa olevat perussuomalaiset ja kokoomuslaiset edustajat torjuivat oppivelvollisuuden laajentamisen kunnille liian kalliina ratkaisuna. Ongelma piili heidän mukaansa peruskoulun kyvyttömyydessä tasoittaa oppimisvalmiuksia. Valmiuksien puuttuessa joka kuudes nuori jätti hakeutumatta toisen asteen koulutukseen tai keskeytti sen. Osaamista tuli siksi kohentaa kohdentamalla rahat oppivelvollisuuden

laajentamisen sijasta peruskoulun työn laadun parantamiseen. (VP 2020, hallituksen esitys 173/2020; täysistunnon pöytäkirja. 3.11., kysymykset nro. 703, 532, 998.)

Sivistysvaliokunnassa oppivelvollisuuden laajentamista puoltavia ja torjuvia näkökulmia esitettiin lisää. Yksittäinen kokoomuksen edustaja vastusti koulupakkoa ja ehdotti sen sijaan vaihtoehtoisia nuorten odotuksia vastavia tutkinnon suorittamisen tapoja kuten työpaja- ja oppisopimuskoulutusta. (VP 2020, sivistysvaliokunnan mietintö 15/2020.)

Vielä lakiesityksen toisessa, ratkaisevassa käsittelyssä eri puolueiden edustajat ottivat yhteen sekä taloudellisissa että pedagogisissa kysymyksissä. Perussuomalaisten puolueen yksittäinen edustaja piti keskiasteen tekemistä maksuttomaksi aiheettomana tulonsiirtona köyhiltä rikkaille. Maksutonta koulua tarvitsivat edustajan mielestä vain varattomat. Vasemmiston edustajat vastasivat viittaamalla koulun keskeyttämisen ongelmaan ja katsoivat sen johtuvan taloudellisista syistä. Kokoomus esitti oppivelvollisuuden laajentamisen korvaamista vaihtoehtoisilla tutkinnon suorittamisen tavoilla, jotka vastaisivat nuorten tarpeiden peruskoulun jälkeistä voimakasta eriytymistä. Syrjäytymisen torjunta piti kohdistaa syrjäytymisvaarassa oleviin nuoriin eikä koko ikäluokkaan. Tähän hallituksen esitystä puolustava opetusministeri vastasi, että kokemuksen mukaan valikoiden kohdennetut toimenpiteet eivät ole tehokkaasti tavoittaneet ongelmanuoria, minkä takia yhtenäisyyttä luova kouluttautumisen pakko oli tarpeen. Kristillisdemokraattien oppivelvollisuuden pidentämistä vastustava kanta nojasi näkemykseen, jonka mukaan perheiden taloudellinen tukeminen oli ensisijaista, koska perheen hyvinvointi oli nuoren hyvän tulevaisuuden tae. Perhetukien lisäämiseen verrattuna oppivelvollisuusiän jatkaminen oli puolueen mukaan tehoton uudistus. (VP 2020, täysistunnon pöytäkirja 15.12.)

Jopa hallituksen esitystä kannattavien puolueiden piiristä nousi keskustelussa epäileviä ääniä. Niiden mukaan oppivelvollisuuden pidentäminen oli periaatteessa tarpeen mutta keskiasteen täysi maksuttomuus ja koulunkäynnin pakollisuus huonoja ratkaisuja. (VP 2020, täysistunnon pöytäkirja 15.12.)

Eduskunta hyväksyi hallituksen esityksen oppivelvollisuuden laajentamisesta täysistunnossa äänin 31 vastaan 24. Pandemiarajoitusten takia poissa istuntosalista oli 144 kansanedustajaa. Odotusten mukaisesti hallituspuolueet äänestivät esityksen puolesta ja oppositio sitä vastaan.

Oppivelvollisuuden laajentamista puolustaessaan sekä vasemmisto että keskusta saattoivat viitata historialliseen taustansa oppivelvollisuuden ajajina. Oikeiston keskuudessa koulunkäyntipakon ajatus herätti epäilyksiä, ja opiskelijoiden yksilöllisten tarpeiden noudattaminen näyttäytyi tärkeämmäksi kuin koko ikäluokan yhdessä kouluttaminen. Lakiesityksen tekijät olivat toki ottaneet huomioon valinnanvapauden vaatimuksen ja suunnitelleet keskiasteen tutkinnon suorittamisväylät moninaisiksi ja valinnaisiksi. Yhteistä väylille oli päätyminen työelämä- ja yhteiskuntakelpoisuuteen. Kun kaikilla nuorilla olisi oppivelvollisuuden päättyessä tutkinto, kukaan ei tutkinnon puutteen takia syrjäytyisi työelämästä ja yhteiskunnasta. Lakiesityksen periaatteet edellyttivät koululaitokselta opetuskäytäntöjen ja -käsitteiden uudistamista valtion taloudellisella tuella.

Oikeus – velvollisuus – pakko

Oppivelvollisuusliike syntyi 1800-luvulla valistusajan ihmisoikeusajattelun versona. Kaikilla ihmisillä ajateltiin olevan perusoikeus sivistykseen. Yhteinen kansanopetus antaisi jokaiselle ihmiselle valmiudet hallita elämänsä ja tavoitella vaurautta riippumatta siitä, mihin yhteiskunnalliseen asemaan sattui syntymään. Yhteinen koulu loisi tasa-arvoa ja lähentäisi yhteiskuntaryhmiä toisiinsa.

Toinen lähtökohta yhteiselle kansanopetukselle 1800-luvulla oli kansallisuusaaite. Kansakunnan rakentaminen edellytti yhteiskunnallisesti päteviä kansalaisia, jolloin jokaisen kansalaisen tuli käydä kansakoulu. Sen oppimäärän suorittaminen oli asevelvollisuuteen verrattava velvollisuus.

Yleisen velvollisuuden periaatteesta oli johdonmukainen matka julkisen vallan harjoittamaan pakkoon. Vuoden 1921 oppivelvollisuuslaki perustui ajatukseen, että oppivelvollisuudesta piti lailla tehdä pakko. Ajatus kilpaili kuitenkin valistusajattelijoiden vaaliman vapauden periaatteen kanssa.

Suomessa jopa Snellman, joka muuten uskoi valtion hyvää tekevään valtaan, torjui oppivelvollisuuden säätämisen yksilöille pakolliseksi. Hänen mukaansa kuntien tuli tarjota kansakoulu, mutta kouluun menon valinta jäisi perheille. Niinpä vuoden 1921 oppivelvollisuuslaki sisälsi periaatteessa opin hankkimisen mutta ei koulunkäynnin pakkoa. Pakon ja vapauden periaatteiden ristiriita näkyi oppivelvollisuuden pidentämistä koskeviin keskusteluissa niin 1960-luvulla peruskoulua kuin 2020-luvulla keskiastetta uudistettaessa. Peruskoulusta tuli aikanaan valtiokeskeinen ja yhdenmukainen laitos, kun taas vuonna 2021 nuorisoasteelle laajennettu oppivelvollisuus jätti yksilölle huomattavan vapauden valita opiskelun sisältö ja muoto.

Oppivelvollisuuden ja sen laajentamisesta säätäminen on Suomessa riipunut suotuisasta poliittis-yhteiskunnallisesta tilanteesta. Vuoden 1921 oppivelvollisuuslaki pohjautui autonomian ajan lopun edistyksellisessä ilmapäiirissä yli puoluerajojen levinneeseen kansalaisliikkeeseen, mutta sisällissodan hämmentyneessä jälkitilanteessa oppivelvollisuutta koskevaa eduskuntakeskustelua repivät aatteelliset ristiriidat. Oikeisto epäili koulusivistyksen altistavan kansalaiset kapinallisuudelle ja vasemmisto puolestaan koulun levittävän porvarillisia arvoja. Poliittinen keskusta vei kuitenkin oppivelvollisuuden hankkeen voittoon. Puoli vuosisataa myöhemmin 1960-luvulla oppivelvollisuuden pidentäminen peruskoulu-uudistuksen yhteydessä toteutui kansanrintamahallituksen voimalla. Vuoden 2021 oppivelvollisuuden ulottaminen nuorisoasteelle perustui sosialidemokratian johtaman hallituksen tahtoon, joka eduskuntakeskustelussa törmäsi oikeiston esittämiin varauksiin. Sukupolvien takaisista oppivelvollisuuskeskusteluista tutut kansantalouden kantokykyä ja ihmisen koulutettavuutta koskevat epäilyt nousivat esille. Vasemmiston ja keskustan yhdistynyt poliittinen tahto kuitenkin voitti. Samoin kuin peruskoulukeskustelussa näkemys yhteiskunnan muutoksen asettamista vaatimuksista johti oppivelvollisuuden laajentamiseen.

Oppivelvollisuus ulottuu vuodesta 2021 alkaen täysi-ikäisyyden rajaan asti. Tulevaisuudessa voi uumoilla elinikäisen oppimisen tekemistä velvollisuudeksi. Yksilönvapauden ja yhteiskunnallisen yhdenvertaisuuden odotusten ristikkäisyys on edellisten sukupolvien tapaan läsnä ajan koulutuskeskustelussa.

Julkaistut lähteet:

Komiteamietinnöt:

KM 1907:12 a. oppivelvollisuudesta.

KM 11/1959 Kouluohjelmakomitean mietintö.

KM 1965:A 7. Peruskoulukomitean I osamietintö.

KM 1966: A 8. Kooulunuudistustoimikunnan mietintö.

KM 32:00/2019 Osaamisen, sivistyksen ja innovaatioiden Suomi. Oppivelvollisuuden laajentaminen,

Opetus- ja kulttuuriministeriön lähteet:

OKM 2020 Oppivelvollisuuden laajentaminen. Lausuntokierros.

<https://minedu.fi/hanke?tunnus=OKM032:00/2019> [Luettu 11.2.2021]

OKM 32:00/2020; Oppivelvollisuuden laajentaminen. Luonnos hallituksen esitykseksi 30.4.2020.

<https://minedu.fi/hanke?tunnus=OKM032:00/2019> [Luettu 11.1.2021].

Valtiopäivälähteet:

VP 1908: Senaatin ehdotus 10/2.

VP 1919: Hallituksen esitys 13/1919.

VP 1919: Sivistysvaliokunnan mietintö 5/1919.

VP 1919: pöytäkirjat.

VP 1920: pöytäkirjat.

VP 1963: pöytäkirjat.

VP 1967: Hallituksen esitys 44/1967.

VP 1968: Lakialoitteet 142, 148.

VP 1968: pöytäkirjat.

VP 1968: Sivistysvaliokunnan mietintö.

VP 2020: pöytäkirjat.

VP 2020: Sivistysvaliokunnan mietintö 15/2020.

VP 2020: Hallituksen esitys 173/2020.

Muut julkaistut lähteet:

Kansallisen kokoomuksen keskusliitto 1949.

Suomen virallinen tilasto, vuodet 1938, 1960, 1965, 1968, 1975

Kirjallisuus:

- Ahonen, Sirkka 2000. Kasvatustiede. *Suomen tieteen historia 2*. Helsinki: WSOY, 398–437.
- Ahonen, Sirkka 2003. *Yhteinen koulu. Tasa-arvoa vai tasapäisyyttä? Koulutuksellinen tasa-arvo Suomessa Snellmanista tähän päivään*. Tampere: Vastapaino.
- Alkio, Santeri 1919. *Yhteiskunnallista ja valtiollista*. Lahti: Edistysseurojen Kustannus Oy.
- Borg, Olavi 1965. *Suomen puolueet ja puolueohjelmat 1880–1964*. Helsinki: WSOY.
- Ehrnrooth, Leo 1912. *Nykyaikainen yhteiskuntapolitiikka*. Suomen työväensuojeluseuran sosiaalivakuutusyhdistyksen julkaisuja II. Porvoo 1912.
- Forsman, Jaakko 1906. Onko työvälle myönnettävä oikeus sekaantua tehtaan asioihin. *Yhteiskuntataloudellinen Aikakauskirja* 1906, s. 34–48.
- Forsman, Jaakko 1912. *Miksi sosialismi levisi Suomen maaseudulle*. Helsinki: Otava.
- Jauhiainen, Annukka 2002. *Työväen lasten koulutie ja nuorisokasvatuksen yhteiskunnalliset merkitykset*, Turun yliopiston julkaisuja C:187.
- Halila, Aimo 1950. Suomen kansakoululaitoksen historia IV. Helsinki: WSOY.
- Kalenius, Aleks 2014. *Suomalaisten koulutusrakenteen kehitys 1970–2030*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2014:1.
- Karisto, Antti, Takala, Pentti & Haapola, Ilkka 1997 *Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa*. Helsinki: WSOY.
- Le Bon, Gustave 1912. *Joukkosielu* [alkuteos Psychologie des foules, 1895]. Helsinki: Otava.
- Oittinen, R. H. 1972. *Miksi peruskouluun. Päämääriä ja periaatteita koulun kehittämisestä*. Helsinki: Tammi.
- Rein, Theodor 1879. *Kansantalouden uusi oppikunta*. Kirjallinen kuukausilehti 14, 31–37.

- Rinne, Risto 2012. Koulutetun eliitin erottautuminen. Teoksessa Pauli Kettunen ja Hannu Simola (toim.) *Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1900-luvulta 2000-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 367–410.
- Rosenqvist, A. R. 1920. Kansakoulu-pohjakoulukysymys uusimman tutkimuksen valossa I ja II. *Kasvatus ja koulu* 1920.
- Salminen, Jari, Jukka-Pekka Pietiäinen & Jouko Teperi 1995. *Yksityisoppikoulujen historia 1872–1977*. Helsinki: Painatuskeskus.
- Slagstad, Rune 1998. *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax Forlag.
- Smolander, Jyrki 2000. *Suomalainen oikeisto ja ”kansankoti”. Kansallisen kokoomuksen subtautuminen pohjoismaiseen hyvinvointimalliin jälleennrakennuskaudelta konsensusajan alkuun*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Snellman, Johan Vilhelm 1842. *Läran om staten*. Teoksessa J. V. Snellman *Samlade arbeten III*. Helsingfors: Statsrådets kansli, 1993.
- Snellman, Johan Vilhelm 1845. *Folkskolans bestämmelse*. Saima 1845 (14).
- Soikkanen, Hannu 1961. *Sosialismin tulo Suomeen*. Helsinki: WSOY.
- Soininen, Mikael 1916. *Maalaiskansakoulun uudistuksesta. Suunnitelmia ja kokeiluja kansakoulun opetussuunnitelmakomitean työmaalta*. Helsinki: Otava.
- Soininen, Mikael 1919. *Oppivelvollisuudesta*. Helsingin Sanomat 25.1.1919.
- Sutela, Elina, Liisa Törmäkangas, Enna Toikka, Pasi Haapakorva, Ari Hautakoski, Mia Hakovirta, Jarkko Rasinkangas, Mika Gissler & Tiina Ristikari (2016) *Nuorten hyvinvointi ja syrjäytymisen riskitekijät Suomen kuudessa suurimmassa kaupungissa*, Raportti 5/2016 Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.